

О. А. Туманова,
доцент кафедри "Фінанси та кредит",
НАПКБ, Сімферополь

РОЛЬ СТРАХУВАННЯ В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМИ РИЗИКАМИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти страхування як інструмента управління соціальними ризиками. Проаналізовано різні підходи щодо тлумачення термінів "соціальні ризики" та "добровільне соціальне страхування".

The article reviews the theoretical aspects of insurance in managing social risks. Different approaches to interpretations-chennya terms "social risks" and "voluntary social insurance".

Ключові слова: соціальні ризики, обов'язкове соціальне страхування, добровільне соціальне страхування.

Key words: social risks, compulsory social insurance, voluntary social insurance.

ВСТУП

Сучасний розвиток суспільства характеризується постійним розширенням різних соціальних ризиків, з якими це суспільство може зіткнутися. Соціальні ризики — не результат неухважного ставлення органів державної влади до проблеми суспільства. Ризики соціального походження походять від самої природи суспільної системи. Порушення нормального соціального стану класів і груп населення, погіршення достатку людей ведуть до системних деформацій соціально-трудова відносин, руйнуванню виробничих процесів, гальмують розвиток всього суспільства. Світова практика соціального захисту базується на таких методах, як соціальне забезпечення, обов'язкове соціальне страхування, корпоративні соціальні програми та добровільне соціальне страхування.

МЕТА

Метою даної статті є визначення теоретичних аспектів страхування як інструмента управління соціальними ризиками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Значний вклад у розвиток теоретичних та практичних аспектів соціального страхування внесли вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема А.Г. Горілий [1], Ю.С. Конопліна [3], Б.В. Ракитський [5], В.Д. Роїк [4], Н.В. Хохлов [7], Т.А. Федорова [6]. Однак, незважаючи на багату кількість праць, в літературі недостатньо висвітлені необхідність добровільного соціального страхування.

Еволюція суспільної свідомості виконує визначальну роль у розширенні уявлень про ризик. Декілька століть назад в основі концепції управління ризиками знаходилися тільки природні ризики, тому одним з перших видів страхування було вогняне страхування. Потім погляди страховиків спрямувалися в промисловість і торгівлю, найбільший розвиток одержало страхування майна і вантажів. У минулому сторіччі на перший план висувалися ризики фізичних осіб. Недивно, що в ХХ столітті найбільший розвиток одержали страхування життя і здоров'я. У сучасному суспільстві наука про

управління ризиками надає все більше уваги соціальним ризикам.

Ризики, пов'язані з життєдіяльністю людини в державі і суспільстві, з вірогідними небезпеками і випадковостями, що виникають з причин суспільно-історичного характеру, прийнято ідентифікувати як соціальні. Соціальні ризики несуть цілком певну небезпеку, вони приводять до істотних відхилень від соціальної норми яких-небудь характеристик соціального положення людини або групи.

Якщо при розгляді особистого страхування ми говоримо, перш за все, про фізичну цілісність людини як біологічної істоти, то при дослідженні соціального ризику на перший план виходять інші чинники. Соціальні ризики — це ризики погіршення соціального положення, зародження і реалізація яких відбувається з різних причин. Походження цих ризиків може мати різну природу (стихійні біди, епідемії, військові дії, демографічні катаклізми, зміна державного пристрою, економічні й соціальні потрясіння і т.п.). Особливістю соціальних ризиків, що виділяють їх з системи інших ризиків, є те, що вони існують не тільки в надзвичайних ситуаціях ухвалення рішень, але і в звичних умовах життєдіяльності людини і суспільства.

У міжнародному праві, зокрема в Управлінських принципах МОП, перелік соціальних ризиків, захист від яких необхідно здійснювати на державному рівні, виглядає таким чином:

- хвороба;
- материнство;
- інвалідність;
- старість;
- смерть годувальника;
- безробіття;
- витрати у зв'язку з надзвичайними обставинами;
- виробнича травма.

Трактувань поняття "соціальний ризик" існує безліч. Відомий теоретик соціального страхування В.Д. Роїк вважає, що соціальні ризики — це "чинники порушення нормального соціального положення людей при пошкодженні здоров'я, втрати працездатності або відсутності попиту на працю (безробіття), що супроводжуються настанням для трудозанятого населення матеріальної незабезпеченості унаслідок втрати заробітку, несення додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням, а для сімей — втратою джерела доходу у разі втрати годувальника" [4].

С.М. Березін визначає соціально-економічний зміст категорії "соціальний ризик" як "складне соціально-економічне явище, що характеризує з позицій вірогідності набір загроз життєдіяльності працівників (і членів їх сімей), пов'язаних з втратою здоров'я, працездатності й місця

роботи, заробітної платні, необхідності нести витрати на лікування і реабілітацію, вимагаючи державно-організованих форм соціального захисту" [2]. При цьому С.М. Березін не враховує такий важливий соціальний ризик, як втрата годувальника.

Інша група дослідників розглядає соціальні ризики істотно ширше, надаючи особливу увагу суспільній природі їх походження і залежності від історичного розвитку. У тлумачному словнику "Соціальна політика" Б.В. Ракитській запропонував таке визначення соціальних ризиків: "соціальні ризики — це вірогідні небезпеки, загрози порушення нормального соціального положення, що викликаються неусувними для даного суспільства причинами, що кореняться в самому його конкретно-історичному пристрої" [5].

Тут слід зазначити, що порушення нормального соціального положення виявляється в істотному відхиленні від соціальної норми яких-небудь параметрів життєдіяльності індивіда або соціальної групи, простіше кажучи, неможливо з різних причин задовольняти матеріальні, соціальні й духовні потреби.

Матеріальні потреби — це забезпечення житлом, придбання продовольчих і промислових товарів і побутових послуг, якість живлення, доступність транспортних послуг і послуг зв'язку.

Соціальні потреби — це соціальне забезпечення, праця і зайнятість, охорона здоров'я, безпека.

Духовні потреби — це туризм, діяльність установ культури і мистецтва, відпочинку і спорту, освітні й інформаційні послуги.

В умовах об'єктивного існування соціального ризику і пов'язаних з ним фінансових, моральних і духовних втрат виникає необхідність в розробці певного механізму, який дозволив би якнайкращим зі всіх можливих способів враховувати ризик при ухваленні і реалізації рішень в життєдіяльності. Таким механізмом є соціальний ризик-менеджмент або система управління соціальними ризиками, побудована на основі загальної концепції управління ризиками.

У сучасній літературі з ризик-менеджменту як базова концепція управління ризиками пропонується модель Н.В.Хохлова, що складається з наступних етапів: аналіз ризику, вибір методів дії на ризик при порівнянні їх ефективності, ухвалення рішення, дія на ризик (у моделі Н.В.Хохлова дія здійснюється через застосування методів зниження, збереження і передачі) і завершальний етап — контроль результатів [7].

Страховання в системі ризик-менеджменту виконує декілька функцій. Страховання належить до числа найчастіше вживаних ризик-інстру-

ментів методу передачі ризику, по якому носій ризику або особа, зацікавлена в захисті носія ризику від наслідків його настання, передають відповідальність по відшкодуванню можливого збитку сторонній спеціалізованій організації (страховику) за наперед обумовлену платню. Тобто страховання в системі ризик-менеджменту виконує економічну функцію по передачі матеріальних наслідків ризику і відшкодуванню можливого збитку.

Крім того, страховання задовольняє потребу в безпеці для суспільства, соціальних груп і окремих індивідів. Іншими словами, в системі ризик-менеджменту страховання виконує функцію забезпечення безпеки життєдіяльності.

Розвиток страховання як інструменту управління ризиками став предтечею появи нового напрямку в юриспруденції — страхового права. З появою страхової діяльності ризик одержав особливе положення, він тут є не випадковим чинником, а юридично обґрунтованою умовою, що становить норму договорів страхового права. У сфері страховання поняття ризику досить широке і істотне, тому з наукової точки зору ризик вважається невід'ємним догматом страхового права. У розвитку функцій страховання в системі ризик-менеджменту можна стверджувати, що страховання несе правову функцію.

Одні з основних функцій страховання в системі управління ризиками — превентивна і похідна з неї контрольна. Вони виявляються в здійсненні профілактичних, попереджувальних і контрольних заходів, що дозволяють понизити вірогідність реалізації ризику і, як наслідок, зменшити вірогідний масштаб збитку для об'єкта, викликаний настанням несприятливої події.

На даний час страховання все більше зв'язане з виконанням соціальної функції, а саме: зменшенням або компенсацією несприятливих наслідків ризику для окремого індивідуума, для соціальної групи або для всього суспільства в цілому. Цей постулат знаходиться в основі соціального ризик-менеджменту або управління соціальними ризиками, одним з основних інструментів якого є соціальне страховання.

У сучасній світовій практиці можна знайти наступні методи й інструменти управління соціальними ризиками.

Метод відмови: виключення з переліку професій особливо шкідливих виробництв з упровадженням у виробничий цикл автоматики і електроніки, посилення трудового законодавства, що забороняє окремим категоріям працівників займатися тією або іншою діяльністю по медичних або соціальних свідченнях, вста-

новлення мінімального розміру оплати праці.

Метод зниження: проведення попереджувальних і контрольних заходів, розвиток охорони здоров'я і соціальних служб, пільгове оподаткування деяких категорій громадян.

Метод передачі: обов'язкове, добровільне і корпоративне соціальне страховання, індивідуальне особисте страховання.

Метод збереження або ухвалення: пряме державне фінансування і компенсація збитку з бюджетів всіх рівнів (окрім державного соціального забезпечення це можуть бути компенсації за дію природних і техногенних чинників, заходи щодо переселення з непридатних до мешкання районів, організація державних заходів допомоги найбільш соціально уразливим категоріям громадян та інші), суспільна і індивідуальна добродійність.

Страховання соціальних ризиків або соціальне страховання є основною частиною системи соціального захисту населення, іншою частиною соціального захисту є соціальне забезпечення. Базовою відмінністю двох напрямів соціального захисту є різні механізми фінансування: у соціальному забезпеченні фінансування здійснюється з бюджетів всіх рівнів, в соціальному страхованні — за рахунок застосування страхового механізму або створення і розподілу засобів страхового фонду серед учасників його створення.

У соціальному страхованні, так само, як в комерційному страхованні, йдеться про чисті страхові ризики. У страхованні необхідно розрізнити ігрові й надзвичайні (тобто небезпечні й одночасно випадкові) ситуації. Ризик є невід'ємним атрибутом ігрових ситуацій і неприпустимою характеристикою надзвичайних ситуацій. Тому при розгляді наслідків реалізації соціальних ризиків доречніше було б вести мову не про зміну добробуту, а про його погіршення.

Проте, значна частина соціальних ризиків у даний час не страхується, що значно зменшує рівень розвитку соціального захисту в країні. Ігнорування таких ризиків приводить до недостатньої уваги з боку органів державної влади, суспільних інститутів і приватних компаній до їх страховання. Перш за все, дану тезу слід віднести до законодавчої і виконавчої влади, оскільки при реалізації багатьох соціальних ризиків і подальшому погіршенні матеріального, соціального і духовного положення громадян саме на структури державного і муніципального управління лягає вся тяжкість відшкодування збитків.

Іншим результатом недостатньої уваги до розвитку добровільного соціального страховання стає поси-

лення соціальної напруженості в суспільстві. Неможливість отримати якісну освіту, зниження або втрата доходу при настанні подій, що не покриваються за рахунок обов'язкового соціального страхування, низький рівень пенсійного забезпечення при обов'язковому пенсійному страхуванні, виникнення ситуацій, коли людина опиняється наодинці з своїми матеріальними або соціальними проблемами, негативно відображається на соціальній стабільності серед населення країни.

Соціально-економічний зміст категорії "добровільне соціальне страхування", в ширшому значенні "соціальне страхування", дотепер не має чіткого тлумачення. Така ситуація багато в чому зумовлена теоретичною спадщиною радянської епохи, де соціальне страхування виступало у вигляді соціального забезпечення, частково — термінологічним різницитанням економічних і правових основ обов'язкового і добровільного соціального страхування.

Кажучи про термінологічну багатоаспектність соціального страхування, а також обов'язкового і добровільного соціального страхування, відзначимо, що в сучасній страховій науці превалюють три точки зору на ці категорії.

Перша — продовження лінії з ототожнення соціального страхування і соціального забезпечення. Наприклад, В.Д.Роїк вважає, що соціальне страхування — це "сукупність соціальних, економічних і правових відносин з формування і розподілу фінансових коштів, призначених для захисту трудозанятого населення від соціальних ризиків (економічний аспект), система прав і обов'язків суб'єктів щодо забезпечення соціальних гарантій застрахованим (правовий аспект)" [4]. Аналізуючи це визначення, у якості "формування і розподілу фінансових коштів" можна представити бюджети всіх рівнів, які формують і розподіляють грошові ресурси, а з соціального страхування випадають непрацюючі громадяни — діти, студенти, пенсіонери. У визначенні також не фігурує самозайняте населення (індивідуальні підприємці, адвокати, приватні детективи і інші), яке самостійно сплачує страхові внески і є страхувальником.

Друга тенденція — розгляд соціального страхування як різновиди особистого страхування, ігнорування особливостей соціального страхування.

Особисте страхування, іменоване в зарубіжній страховій практиці "персональним страхуванням" — це страхування ризиків, пов'язаних з фізичним лицем як біологічною одиницею (життя, здоров'я, пенсійне забезпечення, працездатність людини). Соціальне страхування розпов-

сюджується на всі ризики, що мають суспільну, випадкову і разом з тим статистично уловиму природу.

Третя тенденція — розгляд соціального страхування тільки в обов'язковій формі, без можливості існування добровільної форми. У підручнику "Страхування" за редакцією Т.А.Федорової можна прочитати: "соціальне страхування можна визначити як систему відносин щодо перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні за рахунок обов'язкових страхових внесків працівників і працедавців спеціальних страхових фондів і використання засобів цих фондів для компенсації втрати трудового доходу або його підтримці унаслідок дії певних універсальних соціальних ризиків" [6]. Відмітимо, що соціальне страхування трактується в даному випадку як примусове або обов'язкове ("обов'язкові страхові внески працівників і працедавців").

Виходячи з розглянутих трактувань, можна зробити висновок, що добровільне соціальне страхування — це засновані на вільному волевиявленні відносини між страховиком і страхувальником по захисту майнових інтересів громадян з метою забезпечення їх добробуту при настанні певних страхових випадків за рахунок формованих страховиками із страхових внесків й інших джерел фондів грошових коштів. Тут слід звернути увагу на наступні моменти.

1. Добровільне соціальне страхування здійснюється на підставі не тільки договорів (договори полягають і при обов'язковому соціальному страхуванні, наприклад, при ОСАГО), що укладаються страхувальником і страховиком, але і на підставі вільного волевиявлення суб'єктів.

2. Об'єктом добровільного соціального страхування є інтереси громадян, що не суперечать законодавству, а метою — мінімізація погіршення добробуту. Добробут, на думку багатьох учених, визначається не тільки матеріальним або соціальним положенням, але і духовним станом громадянина, що випустить з уваги багатьма дослідниками. Добробут включає рівень матеріальних (житло, їжа, побутові умови, транспорт), соціальних (праця, зайнятість, охорона здоров'я) і духовних (культура і мистецтво, відпочинок, освіта, інформація, душевне самопочуття) потреб, які в цілому визначаються як рівень життя. В зв'язку з цим при розгляді добровільного соціального страхування доречніше говорити про погіршення саме добробуту, а не тільки матеріального і (або) соціального положення.

3. Притаманні страхуванню соціальні ризики — це ризики, придатні до страхування по двох ідентифікаційних ознаках: вони не повинні су-

перечити чинному міжнародному і українському законодавству, крім того, ризики повинні бути страховими.

4. Фонди грошових коштів страховиків — діє страховий механізм, виконуються страхові функції (акмулююча, відшкодування, попереджувальна і контрольна).

ВИСНОВКИ

1. Теоретичні основи соціального страхування опрацьовані недостатньо. В сучасній вітчизняній страховій літературі немає єдиного визначення термінів "добровільне соціальне страхування" та "соціальні ризики".

2. В умовах об'єктивного існування соціального ризику і пов'язаних з ним фінансових, моральних і духовних втрат виникає необхідність в розробці певного механізму, який дозволив би якнайкращим зі всіх можливих способів враховувати ризик при ухваленні і реалізації рішень в життєдіяльності.

3. На даний час страхування все більше зв'язане з виконанням соціальної функції, а саме: зменшенням або компенсацією несприятливих наслідків ризику для окремого індивідуума, для соціальної групи або для всього суспільства в цілому. Цей постулат знаходиться в основі соціального ризик-менеджменту або управління соціальними ризиками, одним з основних інструментів якого є соціальне страхування.

4. Добровільне соціальне страхування — це засновані на вільному волевиявленні відносини між страховиком і страхувальником по захисту майнових інтересів громадян з метою забезпечення їх добробуту при настанні певних страхових випадків за рахунок формованих страховиками із страхових внесків і інших джерел фондів грошових коштів.

Література:

1. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник / А.Г. Горілий. — Тернопіль: Астон, 2004. — 174 с.
2. Березин С.М. Соціальное страхование на Крайнем Севере / С.М. Березин. — М., 2005. — 170 с.
3. Конопліна Ю.С. Соціальное страхування: навчальний посібник / Ю.С. Конопліна. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2008. — 224 с.
4. Роїк В.Д. Основи соціального страхування / В.Д. Роїк. — М., 2005. — 200 с.
5. Социальная политика: Толковый словарь. — М., 2002. — 460 с.
6. Страхование: учебник / Под ред. Федоровой Т.А. — 2-е изд. — М., 2003. — 220 с.
7. Хохлов Н. В. Управление риском: учебное пособие для вузов / Н.В. Хохлов. — М., 2003. — 180 с.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2011 р.